

Наталія Душечкіна аспірант
Уманського державного педагогічного університету
імені Павла Тичини

ПРІОРИТЕТНЕ МІСЦЕ ЕКОЛОГІЧНОГО СВІТОГЛЯДУ ОСОБИСТОСТІ У РОЗВ'ЯЗАННІ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРОБЛЕМ

У статті розкрито різні погляди науковців на сутність поняття «екологічний світогляд». Висвітлено його зв'язок із екологічною свідомістю, екологічною культурою та екологічною освітою. Доведено, що екологічний світогляд є показником результативності екологічної освіти майбутнього фахівця, що являє собою інтегральну якість особистості, яка складається з комплексу екологічних цінностей, сформованих внутрішніх мотивацій, поглядів, переконань, реакцій природодоцільного характеру, заснованих на об'єктивних знаннях і розумінні цінності природи.

Ключові слова: екологічний світогляд, екологічна свідомість, екологічна культура, проблема формування світогляду.

Наталья Душечкина, аспирант
Уманского государственного педагогического университета
имени Павла Тычины

ПРИОРИТЕТНОЕ МЕСТО ЭКОЛОГИЧЕСКОГО МИРОВОЗЗРЕНИЯ ЛИЧНОСТИ В РЕШЕНИИ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ПРОБЛЕМ

В статье раскрыты различные взгляды ученых на сущность понятия «экологическое мировоззрение». Освещена его связь с экологическим сознанием, экологической культурой и экологическим образованием. Доказано, что экологическое мировоззрение является показателем результативности экологического образования будущего специалиста представляет собой интегральное качество личности, состоящее из комплекса экологических ценностей, сформированных внутренних мотиваций, взглядов, убеждений, реакций природоцелесообразного характера, основанных на объективных знаниях и понимании ценности природы.

Ключевые слова: экологическое мировоззрение, экологическое сознание, экологическая культура, проблема формирования мировоззрения.

Natalia Dushechkina postgraduate student of
Uman Pedagogical State University named after Paul Tičina

PRIORITY ENVIRONMENTAL WORLDVIEW PERSONALITY IN SOLVING ENVIRONMENTAL PROBLEMS

The article describes the different views of scientists on the essence of the concept «environmental worldview». Lit its relationship with environmental consciousness, environmental culture and environmental education. It is proved that the ecological worldview is an indicator of the effectiveness of environmental education of the future specialist is an integral quality of a person, consisting of a complex ecological values generated in the inner motivations, attitudes, beliefs, reactions the expedient nature based on objective knowledge and understanding of the value of nature.

Key words: *environmental worldview, environmental consciousness, environmental culture, the problem of formation of outlook.*

Актуальність дослідження. На початку XXI ст. людство усвідомило світоглядну причину екологічної кризи, що загрожує всьому суспільству, і зосередилося на пошуках нових світоглядних ідей, які могли б допомогти подолати ситуацію невизначеності людського існування. На сьогодні невизначеність статусу екологічного світогляду закономірна, оскільки категорія знаходиться в стадії становлення і експлікації.

Звертає на себе увагу той факт, що категорія «екологічний світогляд» використовується в ряді досліджень недостатньо диференційовано, зокрема, як синонім категорій екологічна свідомість, екологічна культура, екологічна освіта. Загалом, уявлення про ці категорії як складові світогляду лежить в основі багатьох досліджень. Разом з тим, ототожнення таких різновагових категорій не коректно, в силу відмінності їх функцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питань пов'язаних зі змістом, структурою, компонентами екологічного світогляду присвячені праці філософів та педагогів (Н. Васильєв, А. Зверєв, В. Ігнатова, А. Ільїна, Ю. Ковалевська, Е. Копосова, Б. Ліхачов, Р. Нурізянов, Л. Полещук, Е. Рубанова, С. Соболева, Л. Чернишова, В. Шинкарук, Т. Шуртакова).

Постановка проблеми. Проблема формування екологічного світогляду є сьогодні найважливішою філософсько-педагогічною проблемою, що потребує серйозного вивчення та вирішення. Її актуальність вказує на тісний

зв'язок екологічної свідомості, екологічного світогляду та екологічної культури.

Отже, метою статті є визначення місця екологічного світогляду особистості у розв'язанні екологічних проблем сучасності.

Виклад основного матеріалу. Аналіз досліджуваної проблеми показав, що на думку Е. Рубанової, екологічна свідомість, ґрунтуючись на екологічному мисленні як процесі становлення ідей сталого розвитку, з необхідністю включає в себе сукупність почуттів, думок, переживань, настроїв, ідей, вчень, концепцій, переконань, норм, які характеризують ставлення до природи, тобто екологічне знання [12, с. 8].

С. Соболева розглядає екологічну свідомість як сформовану у вигляді понятійного апарату систему ставлення людини до її зв'язків із зовнішнім світом, до можливостей і наслідків зміни цих зв'язків у інтересах людини або людства, а також поширення існуючих концепцій і уявлень, що мають соціальну природу, на явища і об'єкти природи та на їхні взаємні зв'язки з людиною [13, с.190].

Екологічній свідомості характерний динамічний соціокультурний характер, що закріплюється в досвіді людини і засвоюється індивідуально. Вона відображає навколишнє середовище і може трансформуватися. Цьому сприяє практика взаємодії індивідів у процесі життєдіяльності. Тож, екологічна свідомість виступає передумовою до суттєвих змін у взаємодії людини та природи.

Б. Ліхачов вказує на тісний зв'язок екологічної свідомості та екологічного світогляду. Він висловив думку про те, що загальною формою прояву екологічної свідомості є екологічна філософія, а «екологічна філософія й ідеологія складають теоретичну основу формування екологічного світогляду» [9, с. 70].

Як зазначає Л. Полещук, можливе і таке визначення категорії «екологічний світогляд» – сукупність загальнолюдського досвіду, наукових, ненаукових і позанаукових знань про ставлення суспільства до природи, що

виражаються в специфічно суб'єктивованих особливостях екологічної свідомості, що відображає конкретно соціальне середовище і конкретно природні умови життя суб'єкта [11, с. 136].

Отже, дослідження філософів дають матеріал для розуміння категорії екологічна свідомість, але не дають широкого тлумачення категорії «екологічний світогляд». Визначення категорії «екологічний світогляд» відображає її структурний зміст, але не вказує її належного місця в ієрархії соціального буття, і, крім того, не бачить динамічної характеристики категорії, не вказує на зв'язок як закономірність розвитку.

Більшість авторів ототожнюють поняття екологічний світогляд та екологічну культуру і підкреслюють, що проблема формування екологічної культури - це, насамперед, проблема формування світогляду, так як він надає єдність духовної сфери людини, озброює її соціально значущими і екологічно виправданими переконаннями. Однак місце світогляду по відношенню до екологічної культури визначається різними авторами по-різному: одні вважають екологічну культуру особистості частиною її світогляду, інші - світогляд визначають компонентом екологічної культури.

О.Копосова стверджує, що екологічна культура передбачає наявність певних цінностей, що відображає установку на вирішення екологічних проблем і зміна ставлення до свого здоров'я, до природи, в суспільстві і в кожній особистості [8, с. 399].

Р. Нурізянов вважає, що екологічна культура як компонент цілісної характеристики особистості виступає як органічна частина світогляду і покликана здійснювати свідоме формування людиною своєї життєвої позиції по відношенню до природного середовища, і вибір на підставі цієї позиції відповідної поведінки [10].

А. Ільїна у своєму дослідженні підкреслює та захищає ідею зв'язку екологічної культури та екологічного світогляду у такому співвідношенні:

1) екологічна культура - «частина цілісного світогляду» являє собою «сукупність найбільш загальних ідей щодо взаємодії людини з природним оточенням, активно прийнятих особистістю»;

2) екологічна культура - «це позиція людини по відношенню до природи, форма прояву екологічної свідомості»;

3) «екологічна культура є важливим компонентом світоглядних переконань і здійснює функції світоглядного орієнтування особистості в сфері взаємин з навколишнім середовищем».

На думку автора, екологічна культура виступає як органічна частина світогляду, яка об'єднує духовні аспекти ставлення людини до світу і як частина світогляду покликана здійснювати свідоме формування людиною своєї життєвої позиції по відношенню до природного середовища і вибір на підставі цього відповідної поведінки [5, с. 12-17].

Подібне розуміння екологічного світогляду розкрито у екологічній енциклопедії, у якій світогляд екологічний – це форма духовно-практичного освоєння світу людиною (соціумом), в якій органічно поєднуються екологічні знання, культура екологічна та екологічна діяльність, є своєрідним виходом свідомості на рівень світоглядних проблем, пов'язаних з постановкою, усвідомленням та пошуком засобів подолання глобальних проблем сучасності, серед яких провідні позиції посідають екологічні. Як універсальна система поглядів на реальний світ і місце в ньому людини, світогляд екологічний є не лише знанням про природне та соціальне оточення, а й життєвою орієнтацією та системою усталених переконань [2, с. 229].

Для того, щоб докладніше розкрити зміст поняття «екологічний світогляд», вчені пропонують розглянути його структуру. Ми звернемося до структури екологічного світогляду, запропонованої В. Ігнатовою, яка виділяє в ній такі взаємопов'язані між собою компоненти: пізнавальний, ціннісно-нормативний, морально-етичний, чуттєво-вольовий та діяльнісно-практичний, що відображають структуру особистості і характеризують

рівень її екологічної культури. Розкриємо зміст зазначених компонентів структури екологічного світогляду у такому форматі:

- пізнавальний компонент включає систему знань, яка сприяє розумінню цілісності та системності навколишнього світу, сприяє формуванню екологічного мислення, умінь і навичок практичної екологічно обґрунтованої діяльності. Однак наявність знань - це ще не світогляд. Перетворення знань у світогляд відбувається тоді, коли вони відображаються у свідомості людини і стають керівним фактором в його діях і вчинках;

- ціннісно-нормативний і морально-етичний компоненти переплітаються між собою. Так, ціннісно-нормативний компонент відображає нормативну функцію екологічної культури, включає цінності та ідеали, соціальні норми і правила, що регулюють діяльність людини. Морально-етичний компонент відображає цивілізаційну і гуманістичні функції екологічної культури. В його основі знаходиться моральний імператив, мірилом якого є мораль, моральність, етика. Саме етичні норми, які виробило людство за тисячоліття свого існування, і служать регуляторами поведінки особистості в суспільстві;

- особливе місце в структурі екологічного світогляду займає чуттєво-вольовий компонент, який сприяє емоційно-чуттєвому освоєнню навколишньої дійсності. Емоції є регуляторами пізнання, сприяють формуванню усвідомленого ставлення до навколишнього світу [4, с. 143 - 144].

Зі змісту компонентів можна зробити висновок про те, що екологічний світогляд містить таке - екологічне світорозуміння, екологічну самосвідомість, ідеал взаємовідносин людини і природи, уявлення про стратегічні шляхи наближення до нього.

У роботі А. Зверева висловлені роздуми, з якими важко не погодитися. По перше автор вважає, що «екологічна культура заснована на екологічному світогляді, який базується на новому розумінні взаємин людини (суспільства) і природи і закликає жити за спроможністю, тобто брати у природи стільки, скільки вона може дати без порушення механізму самовідновлення,

збереження біорізноманіття та умов, придатних для життя умов» [3, с. 94]. Він стверджує, що «екологічний світогляд на противагу споживчому світогляду заснований на високій духовності та моральності», «на знанні законів природи і її реакції на антропогенний вплив».

З таким розумінням, ролі свідомості, екологічного світогляду та екологічної культури цілком можна погодитися. Ідеї про цілісність світу і цілісності наукових знань про нього показують, що подальший прогрес у розумінні світу лежить не стільки в сфері подальшого диференціювання і поглиблення знань дуже вузьких спеціальностей, скільки в інтеграції знань і цілісному, або системному, поданні об'єктів, явищ і процесів.

Екологічний світогляд виділяється рядом дослідників як продукт екологічної освіти, що є своєрідним виходом свідомості на рівень світоглядних проблем, пов'язаних з постановкою, усвідомленням та пошуком засобів подолання глобальних екологічних негараздів.

Ю. Ковалевська вважає, що має панувати новий світогляд – екологічний, а екологічна освіта повинна стати одним із головних пріоритетів, що дасть змогу прийдешнім поколінням грамотно й ефективно розв'язувати життєво важливі проблеми довкілля [6, с. 182].

Згідно «Концепції екологічної освіти України», екологічна освіта – це сукупність таких компонентів: екологічні знання – екологічне мислення – екологічний світогляд – екологічна етика – екологічна культура [7]. Екологічні проблеми безпосередньо пов'язані з процесом освіти населення - його недостатність або повна відсутність породили споживацьке ставлення до природи. Набуття екологічної культури, екологічної свідомості, мислення - єдиний вихід із ситуації.

Л. Чернишова відзначає, що «екологічний світогляд» - категорія, яка перебуває в стадії експлікації і пов'язана з перебудовою масової свідомості за допомогою наукових, ненаукових і позанаукових знань, з урахуванням об'єктивної реальності [14, с. 42].

Н. Васильєв дає наступне визначення: «екологічний світогляд - це сукупність наукових і повсякденних знань про ставлення суспільства до природи, етичні, естетичні, ціннісні установки даного суб'єкта. У понятті екологічного світогляду відбивається процес особистісного заломлення змісту форм суспільної свідомості, в першу чергу, екологічної свідомості» [1, с. 21].

Отже, під екологічним світоглядом в рамках екологічної освіти науковці розуміють особистісне утворення, що формується під впливом екологічних проблем сучасності і розкриває перед людиною можливі шляхи їх вирішення на основі гармонізації взаємодії людини і природи.

Світогляд, що є якісною характеристикою свідомості, разом з тим виступає і як основна міра цілісності людини, що включає знання, переконання, погляди і т.д. Знання є найважливішою ланкою в структурі світогляду. Історичний прогрес знань не лише розширює обрії раціонального бачення світу, але і поглиблює самоусвідомлення, перебудовує зміст духовного світу особистості, збагачує всі світоглядні рівні свідомості – світовідчуття, світосприйняття і світорозуміння.

Однак, для перетворення їх у світогляд особистості необхідно, щоб набуті знання були «спроєктовані» на внутрішній світ людини. Адже знання перетворюються у світогляд лише тоді, коли вони набувають характеру переконань. Переконання, які виступають найважливішим елементом у структурі світогляду – це тверда впевненість людей в правильності своїх поглядів та ідей, задають особистості характер і спрямовують її дії.

Отже, предметним змістом світогляду особистості є не знання як такі, а переконання. Переконання – один із найскладніших і найменш досліджених психологічних феноменів. Сучасні дослідження в своїй більшості інтерпретують переконання відповідно до раціоналістичних традицій, передусім, як деякий гносеологічний продукт, як знання, «продумані і відчуті самим суб'єктом» [16, с. 141].

За визначенням В. Шинкарука, В. Іванова «переконавання – це світоглядні знання, досягненні і глибоко пережиті людиною, відчуті нею і, які стали в цій новій якості органічним змістом її свідомості» [15, с. 29].

Якщо переконавання розуміти лише як психологічно засвоєне знання, «знання, яке стало надбанням людини» [15, с. 8], то сама проблема світогляду, його становлення і формування є передусім проблемою логіко-гносеологічною. Людина будує свою життєву програму, особистісну концепцію не лише з сукупності знань, але і з віри, ілюзій, усвідомлених і неусвідомлених прагнень, бажань, сподівань, які утворюють у своїй цілісності складний і важко зрозумілий світ внутрішнього «відчуття».

Переконавання складають центральне ядро світогляду особистості. Саме ця сфера свідомості, фіксує основні результати рефлексії, визначає внутрішню мотивацію і головні орієнтири будь-якої цілеспрямованої позиції людини. Таким чином, формування світогляду – це передусім, процес формування особистісних переконань, життєвої позиції, сфери духовно-морального світу.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Людина не ізольована від природи, а становить собою один з елементів складної системи екологічних взаємозв'язків, будь-які дії людини можуть мати непередбачені наслідки, які порушують баланс в екосистемі. Тому екологічний світогляд має формуватися через виховання екологічно свідомого ставлення до власного впливу на природу, а діяльність має бути екологічно доцільною та екологічно активною.

Отже, спираючись на філософські та психолого-педагогічні положення під екологічним світоглядом особистості, ми розуміємо якісний показник результативності екологічної освіти майбутнього фахівця, що являє собою інтегральну якість особистості, яка складається з комплексу екологічних цінностей, сформованих внутрішніх мотивацій, поглядів, переконань, реакцій природодоцільного характеру, заснованих на об'єктивних знаннях і розумінні цінності природи, і проявляється як усвідомлена здатність використовувати

екологічні знання, вміння, навички для вирішення професійних завдань у майбутній професійній діяльності.

1. Васильев Н. Г. *Экологическое сознание: генезис и сущность: автореф. дис. на получение науч. степени канд. филос. наук : 09.00.11.* / Н. Г. Васильев. - Иркутск, 1985. - 23 с.
2. *Екологічна енциклопедія : у 3 т.* / [Редколегія: А. В. Толстоухов (головний редактор) та ін.] - К. : ТОВ «Центр екологічної освіти та інформації», 2008. - Т. 3: О-Я. - 472 с.
3. Зверев А. Т. *Экологическое мировоззрение - основа устойчивого развития* / А. Т. Зверев // «Экологическое образование в интересах устойчивого развития» : тезисы докладов и презентаций XVI Международной конференции, (Россия, Москва, 25-26 июня 2010). - Санкт-Петербург, 2010. - С. 93-95.
4. Игнатова В. А. *Экология и культура: на пути к интеграции. Книга для учителя.* - Тюмень: Издательство «Вектор Бук», 2004. - 262 с.
5. Ильина А. Н. *Теоретические проблемы воспитания у старшеклассников экологической культуры как части их мировоззрения: дисс. ... канд. пед. Наук : 13.00.02.* / А. Т. Ильина. - М., 1998. - 176 с.
6. Ковалевська Ю. С. *Політика державного управління екологічною безпекою* / Ю. С. Ковалевська // *Державне регулювання розвитку регіонів та територіальних одиниць : зб. наук. пр. ; Серія "Державне управління". Т. VII, Вип. 75.* – Донецьк : ДонДУУ, 2006. – С. 182 – 189.
7. *Концепція екологічної освіти України* // *Інформац. зб. МОН України.* - 2002. - № 7. - С. 3 – 23.
8. Копосова Е. Н. *Значение экологического образования и воспитания в формировании экологической культуры у подрастающего поколения* // *Эколого-экономическая эффективность природопользования на современном этапе развития Западно-Сибирского региона :*

- материалы II Междунар. науч.-практ. конф. - Омск, 2008. - С. 399.*
9. *Лихачев Б. Т. Структура экологической культуры личности и педагогические основы ее формирования / Б. Т. Лихачев // Экологическое образование: опыт Германии и России. – М., 2007. - С. 65 - 80.*
 10. *Нуризянов Р. М. Развитие экологической культуры учащихся в учебно-исследовательской деятельности : автореф. дис. на получение науч. ступени канд. пед. наук : 13.00.02. / Р. М. Нуризянов. – Казань, 2000. – 20 с.*
 11. *Полещук Л. Г. «Экологическое мировоззрение» как категория социальной онтологии новейшего времени / Л. Г. Полещук // Известия Томского политехнического университета. - 2013. № 6. - С.133 – 138.*
 12. *Рубанова Е. В. Философские проблемы становления экологического знания / Е. В. Рубанова. – Томск : Изд-во «ТМЛ□ Пресс», 2007.– 140 с.*
 13. *Соболева С. М. Формування екологічної свідомості студентів фінансово-економічних спеціальностей у процесі екологічної підготовки / С. М. Соболева // Вісник Запорізького національного університету. – 2009. - № 2. – С.187 – 192.*
 14. *Чернышова Л. Г. Формирование экологического мировоззрения студентов технических вузов: дис. ... канд. философ. наук : 09.00.11 / Лариса Геннадьевна Чернышова. - Томск, 2004. - 202 с.*
 15. *Шинкарук В. И. Актуальные проблемы исследования мировоззренческих функций диалектического материализма / В. И. Шинкарук, В. П. Иванов // Вопросы философии. – 1981. – № 2. – С.45 - 55.*
 16. *Шуртакова Т. В. Формирование мировоззрения студентов средствами искусства / Т. В. Шуртакова. – Казань : Изд-во Казанского ун-та, 1987. – 110 с.*